

תורה שבכתב ותורה שבעל־פה

ה ת ו כ ן :

תורה שבכתב. תורה שבעל־פה — שם משותף. הגדרה כוללת לתורה שבעל פה. הגדרה כוללת לתורה. תורה שבעל פה ואופיה של האומה. בתורה שבעל פה — ירידה אל החיים. תורה שבכתב — כוללות, תורה שבעל פה — פרטות. תורה שבעל פה — החלת התורה במציאות המשתנית. תורה שבעל פה — תקנות וגזירות — היסוד הרעיוני. מעמד החכמים בפירוש התורה. בית דין הגדול — עיקר תורה שבעל פה. תחומי סמכותם של חכמים והחובה לציית להם. "ימין ושמאל" במובן של חריגה על ידי תקנות. תורה שבעל פה וארץ ישראל.

כשאנו באים לעיין בנושא תורה שבכתב ותורה שבעל־פה, נקדים לענין המנוחים "תורה שבכתב" ו"תורה שבעל־פה".

בעוד שהכוונה ב"תורה שבכתב" לחמישה חומשי תורה, הרי המושג תורה שבעל־פה הוא "שם משותף" לכמה עניינים, כלומר מושג המבטא כמה עניינים, "כי צריך אתה לדעת — אומר מהר"צ (במבוא התלמוד, בסוף ההקדמה) — כי שם זה, היינו תורה שבעל־פה הוא שם משותף כולל עניינים נפרדים". ולהלן מונה מהר"צ חיות את משמעות המונח "תורה שבעל־פה" במובנים השונים: פירושי המצוות ובאורי המצוות שבתורה שבכתב; מצוות והתנהגויות חדשות, כגון חיבוט ערבה, שאינן נזכרות כלל בתורה שבכתב; דרשות על פי י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן; דברים הנלמדים מסברא; דברי קבלה ותקנות וגזירות חכמים.

הגדרה כוללת נותן מרן הרב קוק וצ"ל: "מה שיש בתכונת ישראל לחולל וליצור — זהו תורה שבעל פה, והוא תורה שלמה לפי אותה המדה שהיא סופגת מרוח של תורה שבכתב. היא מקבלת את אורה ממקור התורה, משום שהתורה יצרה והטביעה את חותמה על נשמתם של ישראל" (הוספות לאורות התורה, א, ג; לא פורסם).

דברים אלה יובנו לאור ההשקפה הכוללת, הרואה בתורה את החכמה האלוקית המקפת וכוללת את כל החכמות. "התורה עושה היא ממש את הנשמה הישראלית, והחכמה בכלל, אותה שהיא חוץ למושג תורה, עושה היא את הנשמה האנושית. וכשמסתכלים בפנימיותה של הנשמה האנושית במהותה נמצא את רוח ישראל חי בקרבה, וכן המהות חפנימית של כל שכלול וחכמה אנו

מוצאים בה אור תורה" (אורות התורה, יב, ד). "לפעמים" — אומר הרב קוק — "יש שהאדם שונא חכמות חיצוניות, ושנאתו באה משום שנאת התורה והחכמה בכלל, אלא שהוא מוכרח לבלום שנאתו אל התורה מפני יראת העונש, שהרי שמע וקבל כי גדולה היא מצוות תלמוד תורה, ושופך את חמתו ושנאתו על כל מה שהוא דבר חול לפי דעתו" (הוספות לאורות התורה, ט, ז).

בהגדרה אחרונה זו של התורה שבעל־פה, מוצאים אנו, איפוא, את תכונת עם ישראל. הגמרא במסכת גיטין (דף ס, ע"ב) אומרת: "לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל־פה". כאן אנו שומעים, מלבד נחיצותה של תורה שבעל־פה, את הזיקה המיוחדת בין התורה שבעל־פה לעם ישראל. לא נכרתה הברית אלא בשביל התורה שבעל־פה.

לשונה של ברכת התורה היא: "אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו". בעוד שהברכה "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו" מבליטה את בחירת עם ישראל כיסוד וכהקדמה למתן התורה בכלל, הרי במטבע הלשון "חיי עולם נטע בתוכנו" באה לידי ביטוי נטיעת התורה בתוכנו — וזאת בתורה שבעל־פה. ואלה דבריו של בעל הטורים (טור אורח־חיים, סימן קלט); "ומטבע של ברכה אחרונה כך הוא: 'אשר נתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו'. פירוש 'תורת אמת' — היא תורה שבכתב, 'חיי עולם נטע בתוכנו' — היא תורה שבעל־פה, דכתיב (קהלת יב, יא): 'דברי חכמים כדרבנות וכמסמרות נטועים'. בנטיעה שומעים אנו צמיחה אורגנית, דינמית, נטיעה העושה פירות ונטיעה זו היא "בתוכנו". לא התבטלות העם לספר, כביטוי "עם הספר", אלא בחירת עם ונטיעת חיי עולם בתוכו.

זיקתה של התורה שבעל־פה לעם ישראל, יש בה כדי להעמיד את התורה שבעל־פה, מבחינת שרשה, אף במעלה גדולה יותר מזו של התורה שבכתב. ואלה דבריו של הרב קוק זצ"ל (אורות התורה, א, ב): "תורה שבעל־פה מונחת בעצם אפיה של האומה שמצאה את ברכתה ע"י הגילוי השמימי של תורה שבכתב. בהתגלותה נמוכה היא תורה שבע"פ מתורה שבכתב. כי הרי הגורם הראשי למצא את נתיבתה היא התורה שבכתב, היחס העליון של האומה עם האלוקות העליונה, עם המגמה של המגמות, עם הנצח וההוד שבעולמים ומלמעלה של כל כללותם, אבל בצורה הפנימית הלא התורה ניתנה לישראל בשביל סגולתם הפנימית העליונה, הרי גרמה סגולה אלוקית גנוזה זו להופעת תורה מן השמים עליהם, ונמצאת עליונה תורה שבע"פ בשרשה משרש תורה שבכתב, חביבין דברי סופרים יותר מדברי תורה.

תורה שבכתב אנו מקבלים ע"י הצינור היותר עליון ויותר מקיף שבנשמנתנו. אנו מרגישים מקרבה את הבהקת תפארת האורה החיה הכללית של כל היקום.

הרב נחום רקובר

דאים אנו על ידה למעלה מכל הגיון ושכל, חשים אנו רוח אלוקים עליון מרחפת עלינו, נוגעת ואינה נוגעת, טסה על פני חיינו ממעל להם ומזרחת אותם באורה. האור מבהיק, נוצץ וחודר בכל, תחת כל השמים ישרהו. לא רוח האומה חוללה אור גדול זה, — רוח אלהים יוצר — כל יצרה, תורת חיים זאת יסוד יצירת כל העולמים כולם.

בתורה שבע"פ אנו יורדים כבר אל החיים. אנו חשים שהננו מקבלים את האורה העליונה בצינור השני שבנשמה, בצינור המתקרב לחיי המעשה. אנו חשים, שרוח האומה, הקשורה כשלהבת בגחלת באור תורת אמת, היא גרמה באופיה המיוחד, שתורה שבע"פ נוצרה בצורתה המיוחדת. ודאי כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ד', — תורת ד' היא גם היא. העין הפקוחה של צופה באספקלריה המאירה, הנאמן בכל בית ד', לא אפשר שממנה תהיה נעלמת שפעת־חיים זאת לכל פתוחיה. גם מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש — הכל נאמר למשה מסיני. ושני אורים הללו עושים עולם שלם, ששמים וארץ ישקו בתוכו.

ומן הבחינה העיונית לבחינה המעשית. כשירדים אנו אל החיים ענייננו ביישומה של התורה במציאות החיים לגווניה השונים.

תורה שבכתב, בהיותה בכתב, אינה מפרשת את הפתרונות לשאלות הרבות המתעוררות במהלכי החיים, אולם היא נותנת את הכללים שעל פיהם מבארת התורה שבעל־פה את הפתרונות לפרטיהם. תורה שבכתב — כללות; תורה שבעל־פה — פרטות (תנחומא, נח, ג').

על הפסוק: "ועשית הישר והטוב בעיני ה'" (דברים ו, יח), אומר הרמב"ן "ולריבותינו בזה מדרש יפה, אמרו: זו פשרה ולפנים משורת הדין, והכוונה בזה כי אמר שתשמור תקותי ועדותי אשר צוך, ועתה יאמר גם באשר לא צוך תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו כי הוא אוהב הטוב והישר, וזהו ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעייו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כולם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון לא תלך רכיל לא תקום ולא תטור ולא תעמוד על דם רעך לא תקלל חרש מפני שיבה תקום וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו בדין דבר מצרא, ואפילו מה שאמרו: פרקו נאה ודברו בנחת עם הבריות עד שיקרא בכל ענין תם וישר".

אותו רעיון אנו מוצאים בספר העקרים לרבי יוסף אלבו (מאמר ג, פרק כג): "לפי שאי אפשר שתהיה תורת השם יתברך שלמה באופן שתספיק בכל הזמנים, לפי שהפרטים המתחדשים תמדי בעיני האנשים במשפטים והדברים

הנפעלים הם רבים מאד משיכללם ספר על כן ניתנו למשה בסיני על פה דרכים כוללים נרמזו בתורה בקצרה, כדי שעל ידם יוציאו החכמים שבכל דור ודור הפרטים המתחדשים.

המציאות לא רק מגוונת היא אלא גם משתנית מעת לעת. החלתם של כללי התורה במציאות משתנית זו נעשית על ידי התורה שבעל־פה. רבי וידאל די טולושא, בחיבורו מגיד משנה על הרמב"ם (סוף הלכות שכנים), בדברו על מצות "ועשית הישר והטוב", ותקנת "בר מצרא" שנלמדה מהוראה זו, אומר: "ולא היה מן הראוי בכל זה לצוות פרטים, לפי שמצוות התורה הם בכל עת ובכל זמן ובכל ענין ובהכרח חייב לעשות כן, ומדות האדם והנהגתו מתחלפת לפי הזמן והאישים, והחכמים ז"ל כתבו קצת פרטים מועילים נופלים תחת כללים אלו, ומהם שעשו אותם בדין גמור ומהם לכתחלה ודרך חסידות והכל מדבריהם ז"ל ולזה אמרו חביבין דברי דודים יותר מיינה של תורה, שנאמר: 'כי טובים דודיך מיני'".

ומכאן אנו מגיעים לסמכותם של החכמים לתקן תקנות וגזירות. יש שמצב מיוחד בו נתון הדור, דורש התקנת תקנות, סייגים והוראות חדשות הנקבעות לשעתן. כאן פועלים חכמים במסגרת הסמכות הניתנת להם לתקן תקנות בתחום דיני הממונות, האיסורים ודיני העונשין.

אמנם תנאי בקביעת התקנות הללו הוא כי תישמר ההבחנה בין דין התורה לתקנות החכמים, בין הדין הקבוע לבין הוראת השעה. ואלה דברי הרמב"ם בהם מוסבר היסוד הרעיוני לקביעת הוראות, בניגוד לתורה הקבועה (הלכות ממרים, ב, ד): "שאפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעקרו הוראת שעה, כיצד? בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סיג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה מכין ועונשין שלא כדין, אבל אין קובעין הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך היא. וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהכשל בדברים אחרים — עושין לפי מה שצריכה השעה. כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולה, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצות לפי שעה כדי שיתקימו כולם, כדרך שאמרו חכמים הראשונים: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

בדבר מעמדם של חכמי הדורות בפירוש התורה, והחובה לציית להוראתם, על כך ישנה פרשה מפורשת בתורה, בדברים יו, ח"ג: "כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבות בשעריך וקמת ועלית אל־המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו. ובאת אל־הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט ועשית

על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך על-פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. והאיש אשר יעשה בודון לבלתי שמע אל הכהן העמד לשרת שם את ה' אלקיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת הרע מישראל: וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד".

על כך דורש הספרי (דברים, פס' קנב — קנד): "מיכן אמרו שלשה בתי דינים היו שם אחד על פתח הר הבית ואחר על פתח העזרה ואחד בלשכת הגזית, באים לזה של שער הר הבית ואומר כך דרשתי וכך דרשו חבריי כך לימדתי וכך לימדו חבריי אם שמעו אמרו להם ואם לאו באים לזה שעל פתח העזרה ואומר כך דרשתי וכך דרשו חבריי כך לימדתי וכך לימדו חבריי אם שמעו אמרו להם ואם לאו ואלו באים לבית דין הגדול שבלשכת הגזית שמשם תורה יוצאה לכל ישראל שנאמר מן המקום ההוא אשר יבחר ה'.

'אשר יהיה בימים ההם, אמר רבי יוסי הגלילי וכי עלתה על דעתך שתלך אצל שופט שאינו בימך אלא שופט שהוא כשר ומוחזק באותם הימים.

וכן הוא אומר אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה כי לא מחכמה שאלת על זה.

'ועל המשפט אשר אמרו לך תעשה, מצוות עשה. 'לא תסור מן התורה אשר יגידו לך, לא תעשה. 'ימין ושמאל, אפילו מראים בעיניך על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין שמע להם".

הרמב"ם, בראש הלכות ממרים, בהביאו להלכה את העיקרים הנובעים מפרשה זו, מקדים ואומר: "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה. והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל. ועליהן הבטיחה תורה שנאמר "על פי התורה אשר יורוך" זו מצות עשה. וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן".

ולאחר מכן מתאר הרמב"ם את התחומים השונים בהן חובה לציית לבית דין הגדול שהם עיקר תורה שבעל-פה (הלכות ממרים, א, ב): "כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה שנאמר 'לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, ואין לוקין על לאו זה מפני שניתן לאזהרת מיתת בית דין. שכל חכם שמורה על דבריהם מיתתו בחנק שנאמר 'והאיש אשר יעשה בודון וגו'. אחד דברים שלמדו אותו מפי השמועה והם תורה שבעל פה, ואחד דברים שלמדום מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן ונראה בעיניהם שדבר זה כך הוא; ואחד דברים שעשאוּם סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזירות והתקנות והמנהגות. כל אחד ואחד מאלו השלשה דברים מצות עשה לשמוע להן. והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה.

הרי הוא אומר 'על פי התורה אשר יורוך' — אלו התקנות והגזירות והמנהגות שיררו בהם לרבים כדי לחזק הדת ולתקן העולם. 'ועל המשפט אשר יאמר' — אלו דברים שילמדו אותן מן הדין באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן. 'מכל הדבר אשר יגידו לך' — זו הקבלה שקבלו איש מפי איש". הרי כולל הרמב"ם את סמכותם של החכמים בקביעת התקנות והגזירות בכלל פרשתנו.

ומאלפים דבריו של רבי יצחק אברבנאל, לפרשת שופטים, המפרש את הבטוי "אשר יגידו לך ימין ושמאל", לעניין התקנות לצורך השעה: "הנראה בו אצלי באמתת הענין הוא שמשפטי התורות הם כוללים ואי אפשר שימצאו בהם כל הדברים המקריים הפרטיים שיקרו בכל יום, ומבואר הוא כי עם היות המשפטים הכוללים ההם צדיקים וישרים בעצמם, כבר יקרה שיבא הדבר באופן שהמשפט הכולל לא יישירחו ולא יצדק עליו, דרך משל כלל גדול אמרו בדיני ממונות, המוציא מחבירו עליו הראיה, או חזקה אין אדם פורע תוך זמנו, וכבר יקרה שהתובע תובע דין אמת אין לו ראיה, או שפרע תוך זמן המיועד לו ואין רואה, וכיוצא באלה הענינים, ואז לא ימלט אם שישפוט השופט כפי המשפט הפרטי, ויעול ויחמוס כפי המשפט הכולל, או שישפוט צדק כפי המשפט הכולל, ויעול כפי האמת הפרטי; וככה הענין באותה ששינינו בפרק היו בודקין, במסכת סנהדרין, שהיו שואלין את העדים בענין הרוצה, מכירים אתם אותו, התריתם בו, קבל ההתראה וכו', המיתו תוך כדי דבור? לפי שכל זה הוא צריך כפי הצדק הכולל והמשפט המוגבל שלא יומת אדם אם לא שידע שיהיה חייב מיתה במה שיעשה, והדיינים כפי המשפט הצודק לא ימיתו את הרוצה, אם לא שהרג בעדים והתראה ותוך כדי דבור ובכל אותם התנאים שזכרו, אבל אם ימשך הדבר כן תמיד יהיו הרוצחים רבים ויפסיד הישוב המדיני וכמו שאמרו רבותינו ז"ל על זה בפרק אלו מציאות (דף לט), לא חרבה ירושלים אלא מפני שדנו בה דין תורה, רוצה לומר כפי האמת הכולל ולא היו מישרים אותו כפי השעה, אבל היו אומרים יקוב הדין את ההר, ויצטרך מפני זה בעם פעמים לדון הדבר כנגד המשפט הכולל הצודק כפי הזמן והמקום לא לעבור על ד"ת, כי אם מפני צורך השעה. ומפני שזה הכח והיכולת רוצה לומר להכות ולהעניש אשר לא כדת ולעבור על דברי תורה ומשפטיה, אין ראוי שימסר לכל אדם, כי אם לשרידים אשר ה' קורא, לכן צוה ית' שהשופטים אשר בכל עיר ועיר ישפטו משפט צדק תמיד ולא יהיה בידם לעבור בדבר על משפטי התורה הכוללים, אבל כשיפלא מהם הדבר לענין המשפט, שזה יהיה על הרוב כשיתברר אליהם שאינם מסכימים השרשים הכוללי' התורניים עם מה ששכלם נתון שראוי לעשות בענין ההוא שלפניה' כפי צורך השעה והמקום, ויספיקו אם ידינוהו

כפי המשפט' המוגבלים הכוללים ויהיה בלתי ישר ולא נאות כפי השעה ושאר הדברים הפרטיים שהיו בדבר, או שידינוהו כפי טבע האמת והענין הפרטי, ולא יספיק יכלתם לזה שאז יעלו לבית הבחירה וישאלו את פי הסנהדרין, כי הש"י נתן בידם רשות ויכלת לישר את הנמוס התוריי ולחקנו כפי מה שיראה בעיניהם בענין החלקי ההוא.

ועל זה הענין הזהיר שלא יסור מן הדבר אשר יגידו לו ימין ושמאל. רוצה לומר כי אף על פי שיצאו משורת הדין בכולל ויקחו הדבר לשמאלו, או בהיות המשפט הצודק לשמאל יגזרו הדבר לימינו לא יסור מדבריה; כי מה שיגזרו הם בזה עם היותו כפי השרשים הכוללים על ימין שמאל ועל שמאל ימין, הנה כפי האמת הפרטי וטבע ענין החלקי לא יאמרו אלא על ימין ימין ועל שמאל שמאל, כי הוא מה שראוי שיעשה לא דבר אחר. ובוה האופן כללה החכמה האלקית בתורתו כל חלקי האנשים וכל פרטי מעשיהם בכח הנה שמסר אל הסנהדרין.

הנה התבאר שלא יאמרו על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין במה שיגידו הסנהדרין מה שישמעו ויקבלו בקבלתם, ולא גם כן על מה שיפרשו על פי התורה כי בזה וכיוצא בו חלילה וחלילה להם מרשע שיאמרו על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין לא כפי האמת, גם לא כפי מחשבת השואל. אבל אמרו זה על מה שיגזרו הם כפי צורך השעה כי הנה זהו בערך השרשים התוריים במשפטים הכוללים, לזה יקרה ימין לשמאל ושמאל לימין".

כפי שראינו "עיקר תורה שבעל פה" — כביטוי של הרמב"ם — הוא בית דין הגדול שבירושלים. ואמנם סדרי קביעתה של ההלכה ניתנו בהתאם למצבו הנורמלי של עם ישראל היושב בארצו, ובית דינו הגדול בלשכת הגזית. הדגשה זו נאה בדבריו של החבר בספר הכוזרי (מאמר ג', סימן לט): "אמר החבר תורתנו קשורה בהלכה למשה מסיני או מן המקום אשר יבחר ה', כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, במעמד השופטים ושוטרים וכהנים וסנהדרים...".

ונשנים הדברים באורות תורתו של הרב קוק (אורות התורה, א, ג): "...וצריכה ארץ ישראל להיות בנויה וכל ישראל יושבים עליה מסודרים בכל סדריהם, מקדש, מלכות, כהונה ונבואה, שופטים ושוטרים וכל תכסיסיהם, אז חיה היא תורה שבעל-פה בכל זיו תפארתה פורחת ומעלה נצה ומתחברת לתורה שבכתב בכל שעור קומתה".

ולהלן בדברי הרב קוק, תיאור המצב הבלתי נורמלי, בזמן הגלות, ותיאור החזרת אורה של התורה שבעל פה בכל תקפה. "בגלות נפרדו התאומים, נתעלה תורה שבכתב למרומי קדשה, וירדה תורה שבע"פ בעומק תחתית,

תורה שבכתב ותורה שבעל-פה

ומ"מ היא מקבלת יניקה חשאית מאור תורה שבכתב מספיה העבר, המספיק להעמידה בחיים מצומצמים. והיא יורדת ונופלת בכל יום ויום עד אשר יפוח היום ואור חיים יבא מאוצר גאולת עולמים, וישראל יעשה היל, ינטע על ארצו וישגשג בכל הדר סדריו. אז תחל תורה שבע"פ לצמח מעומק שרשה, תעלה מעלה מעלה, ואור תורה שבכתב יזריח עליה קרני אורה מחדש, חדשים לבקרים. והדודים יתאחדו בנוה אפריזום, ואור נשמת אל חי העולמים המתגלה בתחית ישראל וברום קרנו, יאיר באור שבעת הימים של אור החמה ואור הלבנה גם יחד, והיה אורם ישר חודר ומושך מזה לזו, ועונה את הארץ ואת העם בכל יפעת חיים. והיה אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים, ביום חבש ד' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא".